37(09Укр)
К32

1664/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Кваша Сергій Сергійович

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ЛУЦЬКОЇ БРАТСЬКОЇ ШКОЛИ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313116

Київ - 1997

4233 (4Укр)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки

Наукові керівники - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України **Мороз Олексій Григорович**

- кандидат педагогічних наук, доцент **Гусак Петро Миколайович**

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор **Кузь Володимир Григорович**

- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник **Калениченко Нінель Павлівна**

Провідна організація - Вінницький державний педагогічний інститут

Захист відбудеться «25» червня 1997р. о 16[30] годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.33.08 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова (252030, м.Київ-30, вул Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий «24» травня 1997 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У період відбудови національної освіти актуальними стають питання історичного минулого українського шкільництва. У зв'язку з цим зростає потреба в роботах, які присвячуються вивченню освітніх досягнень братських шкіл, що започаткували основні положення класно-урочної системи як на Україні, так і на теренах Європи. Однією з мало досліджених проблем цього періоду є вивчення діяльності Луцької братської школи. Луцька братська школа - велике національне освітнє надбання. Разом з Острозькою академією вона практично започаткувала організаційну побудову освіти на Волині та її інтенсивний розвиток.

В організації шкільної освіти в Україні досліджуваного періоду на перший план висувалося збереження і розвиток національних культурних традицій. Разом з тим передові культурно-освітні діячі орієнтувалися на досягнення західноєвропейських шкіл, хоча цей процес ускладнювався загостренням ідейної боротьби проти католицької експансії. Взаємодія традицій і запозичень призвела до створення нового типу школи - "греко-латино-слов'янської". Саме до цього типу шкіл належала Луцька братська школа, яка була головною опорою свого братства в боротьбі проти шляхетсько-католицької агресії, служила дійовим засобом в ідеологічній боротьбі українського народу з полонізацією і окатоличенням, сприяла збереженню національної самобутності і культури.

Навчально-виховний процес Луцької братської школи за сучасними підходами можна розглядати як педагогічну систему з багатьма взаємопов'язаними елементами, які становлять цілісну, стійку єдність із середовищем. Для такої єдності характерні інтегральні властивості та закономірності. Вивчення педагогічної системи братської школи передбачає визначення її структури, виділення компонентів - самостійних частин, що

4 33 (4 Укр)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки

Наукові керівники - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України **Мороз Олексій Григорович**

- кандидат педагогічних наук, доцент **Гусак Петро Миколайович**

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор **Кузь Володимир Григорович**

- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник **Калениченко Нінель Павлівна**

Провідна організація - Вінницький державний педагогічний інститут

Захист відбудеться «25» червня 1997р. о 16[30] годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.33.08 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова (252030, м.Київ-30, вул Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий «24» травня 1997 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У період відбудови національної освіти актуальними стають питання історичного минулого українського шкільництва. У зв'язку з цим зростає потреба в роботах, які присвячуються вивченню освітніх досягнень братських шкіл, що започаткували основні положення класно-урочної системи як на Україні, так і на теренах Європи. Однією з мало досліджених проблем цього періоду є вивчення діяльності Луцької братської школи. Луцька братська школа - велике національне освітнє надбання. Разом з Острозькою академією вона практично започаткувала організаційну побудову освіти на Волині та її інтенсивний розвиток.

В організації шкільної освіти в Україні досліджуваного періоду на перший план висувалося збереження і розвиток національних культурних традицій. Разом з тим передові культурно-освітні діячі орієнтувалися на досягнення західноєвропейських шкіл, хоча цей процес ускладнювався загостренням ідейної боротьби проти католицької експансії. Взаємодія традицій і запозичень призвела до створення нового типу школи - "греко-латино-слов'янської". Саме до цього типу шкіл належала Луцька братська школа, яка була головною опорою свого братства в боротьбі проти шляхетсько-католицької агресії, служила дійовим засобом в ідеологічній боротьбі українського народу з полонізацією і окатоличенням, сприяла збереженню національної самобутності і культури.

Навчально-виховний процес Луцької братської школи за сучасними підходами можна розглядати як педагогічну систему з багатьма взаємопов'язаними елементами, які становлять цілісну, стійку єдність із середовищем. Для такої єдності характерні інтегральні властивості та закономірності. Вивчення педагогічної системи братської школи передбачає визначення її структури, виділення компонентів - самостійних частин, що

перебувають у тісному взаємозв'язку між собою. Функціонування системи направлене на забезпечення кінцевого результату. За визначенням Н.В. Кузьміної, педагогічну систему можна трактувати як взаємозв'язок структурних і функціональних елементів, які підпорядковуються меті формування особистості учня, його готовності до самостійного, відповідального і продуктивного вирішення завдань у наступній системі. Основним завданням педагогічної системи Луцької братської школи була підготовка випускників до життя, боротьби за зміцнення православної віри, піднесення освітнього рівня співвітчизників.

Ступінь наукової розробки проблеми. Історичні аспекти розвитку освіти на Україні кінця XVI - початку XVIII століть висвітлюються в працях О. Дзюби, О. Єфименко, Я. Ісаєвича, М. Кояловича, М. Лінчевського, Є.Мединського, Б. Мітюрова, О. Мороза, К. Харламповича та інших.

Наукові дослідження діяльності братств та їх шкіл пройшли кілька історичних етапів. Фундаментальні праці з цієї проблеми з'являються у кінці XIX - на початку XX століть. До них ми можемо віднести праці П. Батюшкова, Л.Лінчевського, М.А. Максимовича, А. Перлштейна, К. Харламповича та інших. Твори вищезгаданих авторів мали православну орієнтацію, в них акцентувалася увага виключно на релігійних питаннях, тобто на питаннях захисту православної віри. У цей період певною мірою висвітлюється історія Луцького братства, його структури, школи та типографії, яка існувала при братстві. У названих роботах дається опис рукописних книг, у яких є деяка інформація про Луцьке братство.

На відміну від попередніх авторів, М. Драгоманов характеризував діяльність братств не лише релігійними мотивами, але вбачав у їх роботі прояв демократичних і особливо реформаторських тенденцій на українському грунті.

На початку XX століття у розгляді питання про православні братства України та їх школи спостерігається певне затишшя. Воно було пов'язане з

подіями жовтневого перевороту 1917 року. Наступним періодом в історії вивчення братств та їх шкіл були 30-і роки XX століття. У той час це питання цікавило небагатьох авторів дослідження мали чисто ідеологічний характер. Серед авторів, які вивчали діяльність братств, були А.М. Варченко та А.А. Савич. Цінність праць цих вчених полягає у порівняно ширшому з попередниками, загальному описі дисциплін, які вивчалися в братських школах України, зосередженні на аналізі статей статутів Луцької братської школи - "Артикулів..." та "Порядку шкільного".

Новий період, у часи (так званої "Хрущовської відлиги") характеризується появою плеяди вчених-дослідників: М.Ф. Даденкова, Є.М.Мединського, Б.Н. Мітюрова, - які підходять до розгляду братських шкіл України з нових позицій. В роботах цих дослідників вперше висловлюється думка про спорідненість українських братств з общиною чеських братів, наводяться переконливі докази про вплив педагогічної практики і шкільних порядків українських братських шкіл на педагогіку Яна Амоса Коменського, заперечується думка, ніби братства на початку своєї діяльності були лише релігійно-благодійними організаціями. Братства розглядаються в них як об'єднання, які в час свого виникнення були організаціями спрямованими на боротьбу проти полонізації та окатоличення. Вказані автори заперечують думку з приводу створення братських шкіл "за зразком" єзуїтських і доводять, що вони виникали на противагу цим школам. Зроблена спроба дати пояснення факту існування в 1624 році двох різних статутів у Луцькій братській школі.

Певний інтерес до розвитку братств та їх шкіл виявив Я.Д. Ісаєвич, хоча його увага звернена була перш за все на галицькі братства. Для сучасної науки цінними є його висновки щодо статутів Луцької братської школи "Артикулів..." та "Порядку шкільного". Я.Д. Ісаєвич вперше висловив думку про те, що у братській школі Луцька обидва статути мирно

співіснували, доповнюючи один одного, і аргументував послідовність прийняття цих статутів.

Порівняно недавно з'явилася робота О.М. Дзюби, у якій йдеться про освітню діяльність братств, характеризуються головні братські школи України (Львівська, Київська та Луцька), аналізуються історичні передумови створення братств та їх шкіл.

Останнім часом посилився інтерес до історії Луцького братства та його школи. З'являються публікації на цю тему. Серед авторів цих публікацій працівники Волинського краєзнавчого музею О. Бірюліна та О.Огнєва. Вони прагнуть ознайомити з маловідомими фактами з історії братства.

Певна інформація про Луцьку братську школу міститься в працях волинських дослідників П. Гусака, П. Кралюка, П. Сміяна, В. Струбицького, В.Пясецького, О. Шпортенка. Проте в цих працях піднімаються лише фрагментарні питання з досліджуваної проблеми.

Таким чином, недостатня теоретична розробка проблеми, а також її актуальність обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: "Педагогічна система Луцької братської школи".

Об'єкт дослідження - історико-педагогічні умови існування українських братських шкіл.

Предмет дослідження - процес формування і функціонування навчання та виховання у Луцькій братській школі.

Мета дослідження - розкрити історико-педагогічні особливості функціонування Луцької братської школи.

У зв'язку з поставленою метою у роботі розв'язуються такі **завдання:**

1. Дослідити історико-педагогічні передумови виникнення та розвитку Луцької братської школи;

2. Розкрити особливості навчально-виховного процесу братської школи міста Луцька як впорядкованої цілісної організації;

3. Провести ретроспективний аналіз елементів класно-урочної системи навчання у Луцької братської школи;

4. Оцінити внесок прогресивних діячів Луцької братської школи в розвиток педагогічної думки в Україні і показати його вплив на розвиток західноєвропейської педагогічної думки.

Методологічною основою дослідження є загальні положення теорії пізнання та діалектичного розуміння суті історико-педагогічного процесу, системний підхід до розгляду педагогічних явищ, пріоритети людських цінностей, що містяться в Законі України "Про освіту", Державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI століття").

В процесі дослідження використовувалися такі **методи**: аналіз науково-історичної та педагогічної літератури; вивчення архівних документів та першоджерел; систематизація, класифікація та узагальнення науковостатистичного і фактичного матеріалу, хронологічний, порівняльний та ретроспективний аналіз історико-педагогічних явищ.

Джерелознавчу базу дослідження склали документи та матеріали рукописного відділу бібліотеки АН України ім. В. Вернадського; матеріали Центральних державних історичних архівів України Києва та Львова, фонди Волинського обласного державного архіву; матеріали Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Пчілки, Російської державної бібліотеки ім. В. Леніна.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в історії педагогіки в цілісному вигляді систематизовано, узагальнено та обгрунтовано педагогічну систему Луцької братської школи. У науковий обіг введено невідомі та маловідомі історичні факти, висвітлено розвиток національної освіти на Волині у XVII столітті.

Теоретичне значення роботи полягає у науковому обгрунтуванні педагогічної системи Луцької братської школи і аргументованості гіпотетичного підходу до паралельного використання в братській школі

Луцька двох статутів - "Артикулів..." і "Порядку шкільного", у представленні навчально-виховного процесу досліджуваної школи у ретроспективі класно-урочної системи.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що вивчений досвід роботи учителів Луцької братської школи на рівні методичних прийомів може застосовуватись і в сучасній школі в процесі класно-урочної системи навчання, при вивченні студентами історико-педагогічних аспектів розвитку освіти на території України XVI-XVIII століть.

Обгрунтованість і вірогідність результатів дослідження забезпечуються системним підходом до аналізу історико-педагогічних фактів; цілісним вивченням педагогічних джерел; використанням комплексу методів, що адекватно відображають об'єкт, предмет та завдання дослідження.

На захист виносяться такі положення:

1. Луцька братська школа інтегрувала в собі вітчизняний ретроспективний досвід розвитку шкільництва (приходські, елементарні навчальні заклади та братські школи) та тогочасні європейські досягнення в освіті. Визначальним є взаємовплив освітніх доробків українських братств та общин чеських братів.

2. Загальнопедагогічні тенденції розвитку братських шкіл поєднуються у братській школі Луцька із специфічними особливостями, які визначалися нетрадиційним гармонійним поєднанням двох статутів: "Артикулів..." і "Порядку шкільного".

3. За вимогами класно-урочної системи, що впроваджувалася в Луцькій братській школі, навчально-виховний процес носив чіткий, строго регламентований та цілісний характер. Це дало змогу піднести середню освіту на Волині на рівень тогочасних європейських стандартів.

Апробація результатів дослідження. Положення та висновки дисертації обговорювалися на кафедрах педагогіки та педагогічних

технологій та психології Волинського державного університету і були позитивно оцінені. Матеріали дослідження апробовані на наукових конференціях професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету в м. Луцьку (1995-1997). Результати дослідження були впроваджені у спецкурсі "Луцьке Хрестовоздвиженське братство" на історичному факультеті та окремого модуля при вивченні історії педагогіки студентами Волинського державного університету.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність, визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання, методологічна основа, наукова новизна, розкривається теоретичне і практичне значення дослідження, викладаються положення, що виносяться на захист.

У **першому розділі** "Історико-педагогічні передумови виникнення Луцької братської школи" дається аналіз відродження та реформування шкільної справи на Україні, розглядаються головні освітні взаємовпливи на Україні під час заснування братських шкіл, визначаються передумови появи Луцької братської школи.

Значне місце у розділі відводиться аналізу теорій С. Соловйова та В.Ключевського, С. Голубєва, М. Кояловича, М. Покровського, О.Єфименко та Є. Мединського про походження братств та їх діяльність. Українські братства розглядаються як визначні явища національного життя України XVI-XVIII ст., що акумулювали усі найкращі досягнення вітчизняних та зарубіжних освітніх систем. Освітні надбання братських шкіл стали підгрунтям західноєвропейських педагогічних досягнень. Робота братських шкіол представлена невід'ємною ланкою європейського освітнього процесу, розвиток якого обумовлювався соціальними, політичними та економічними факторами.

Одним із завдань, яке ставило перед собою братство, була боротьба з католицизмом та єзуїтами. Засобом впливу на православне населення України єзуїти обрали школи. Вони намагалися схилити до своєї віри дітей православних українців, насадити католицизм та унію широким верствам населення, остаточно знищити православ'я та вітчизняні традиції виховання.

Під впливом Реформації та на противагу католицькій агресії в Україні, основна частина якої знаходилася в складі Речі Посполитої, створюється ряд протестантських общин (кальвіністів, лютеран і т.д.), які започаткували новий освітній рух. Про розповсюдження на Україні протестантських вчень писали такі дослідники, як О. Єфименко, А.Криловський та К. Харлампович. В боротьбі проти католицизму та польської шляхти керівники братств об'єднувалися з протестантськими общинами, запозичували у них деякі організаційні форми та методи навчання, надаючи їм принципово нового змісту. Братства, хоча і поділяли окремі погляди протестантів, але не поривали з православ'ям.

Тісні зв'язки з протестантським рухом, проти канонів католицизму сприяли тому, що на Україні, поряд із розповсюдженням ідей Реформації, розростався протест проти освітніх догм православної церкви, висувалися вимоги ревізії усієї церковної організації. Усе це активізувало світську та наукову думку, сприяло посиленню потягу до освіти та знань. У дисертаційному дослідженні це зближення не ідеалізоване. За відсутністю сильних сторонніх чинників (наприклад, єзуїтів) боротьба велася між протестантами та православними і набувала інколи досить гострих форм.

В історії української школи виділено два періоди, коли стикалися між собою грецький та латинський педагогічні впливи в кінці XVI-XVII ст. Боротьба цих впливів була представлена боротьбою двох культур - візантійської та латинської - за освітній вплив на Русь. Ці дві культури то мирно співіснували, то боролись одна з одною. Східний вплив підтримувався греками, західний проводився (часто насаджувався)

католиками. З 80-тих років XVI століття в Україні створюється ряд шкіл, які носили грецький характер. Разом з тим, вони у своїй діяльності використовували досягнення латинської науки та польської освіченості.

Організаційно досить досконалі - що приваблювало молодь - католицькі навчальні заклади робили іновірну освіту настільки небезпечною для православних українців, що братства дуже швидко прийшли до усвідомлення необхідності створення власних закладів із подібною до іновірних структурою та методичним забезпеченням, але з іншим змістом, з іншим духом, з іншими вчителями та керівниками.

Першим таким закладом була Острозька школа. В ній акумулювалися всі тогочасні релігійно-освітні впливи. Структура школи, її навчальні програми лягли в основу створення педагогічних систем братських шкіл. Подібно до Острозької, братські школи кінця XVI- початку XVII століть у своїх програмах і у своїй будові використовували й інші сполучення грецьких та західноєвропейських педагогічних елементів з переважанням то тих, то інших. У перші 50 років існування братські школи попеременно поєднували в собі різні елементи латино-польської і греко-слов'янської навчальних систем. У цей період українські братські школи не були конкретно визначеними: виключно грецькими чи виключно латинськими. Кожна з відомих братських шкіл пройшла дві стадії свого розвитку: спочатку вони існували як греко-слов'янські, потім поступово зближувалися з латино-польськими педагогічними системами.

В розвитку братських шкіл за впливом культурних течій, які проникали в Україну з Візантії та Західної Європи, можна виділити два періоди - в залежності від того, який вплив домінував в їх діяльності. Перший період, розглянутий нами в дисертації як фундаментальний у виникненні Луцької братської школи, тривав з кінця 70-их років XVI століття до початку 30-их років XVII століття і називався *домогилянським*. З точки зору дослідників цей

період характеризувався перевагою грецького впливу, який значною мірою визначав характер і напрямок усієї освітньої діяльності братств.

Другий період, який розпочався з моменту перетворення Київської братської школи в колегію, отримав у працях С. Голубєва, М. Лінчевського, К. Харламповича та інших назву *могилянського*. В цей період в історії братських шкіл, на їх думку, переважав західнолатинський вплив. Однак цей вплив проявився не в релігійному аспекті, а в запозиченні кращих зразків освітнього досвіду в організації навчальних закладів і, що досить суттєво, у ставленні до світської науки. Зрозумівши на прикладах західноєвропейських освітніх зразків переваги світських елементів освіти, українські просвітителі ставлять завдання створення власних вітчизняних педагогічних систем, де впроваджувалися б тогочасні наукові досягнення.

Основоположники братських шкіл, виходячи, перш за все, зі свого власного досвіду, використовуючи досвід, накопичений вітчизняною школою за попередні роки, маючи відомості про те, що нового вносила епоха Відродження в шкільну практику Західної Європи, самостійно вирішували окремі педагогічні питання. Діячі братських шкіл не були прибічниками рутини. Вони творчо використовували досвід зарубіжних шкіл, знаходили оригінальні рішення в галузі організації навчальної та виховної роботи.

Створена українськими братствами середня загальноосвітня школа не була запозиченням чужих шкільних зразків, а виникла в результаті розвитку національної освіти в Україні шляхом поступового розширення навчальних планів приходських - елементарних шкіл.

У XVI і на початку XVII століття одне з визначальних місць в культурно-освітньому русі на Україні належало Волині. Тут свого часу розпочала діяльність знаменита Острозька академія, яка передала естафету Львівському братству, а згодом, у 1617 році, до них приєдналося і Луцьке братство. Подібно до інших, Луцьке братство вважало школу засобом підвищення релігійно-морального рівня народу і твердою опорою проти

католицької пропаганди. Поява Луцької братської школи у 1620 році, як і багатьох інших їй подібних шкіл, пов'язана з тими суспільно-політичними подіями, які характеризують Україну, особливо її західну частину.

Робота братської школи визначалася - статутами ("Прав школи греко-латино-слов'янської Луцької Артикули" та "Порядок шкільний"), в яких були викладені обов'язки батьків, учнів, вчителів, організація і зміст шкільної роботи. У дисертаційному дослідженні приділена значна увага питанню прийняття Луцькою братською школою статутів і відзначена її особлива роль у розвитку національної освіти в Україні в XVII столітті. Затверджені статути, за якими довгий час працювала Луцька братська школа, свідчать, що в той період в освіті України розгорталася боротьба за науковоорганізоване, систематичне і чітко впорядковане шкільне навчання. Статути Луцької братської школи - це спроба детальної організації навчально-виховного процесу, суворої регламентації усіх сторін шкільного життя, розмежування прав і обов'язків усіх учасників навчального процесу у школі. Заслугою Луцької братської школи і значним її вкладом у розвиток освіти на Україні слід, на наш погляд, вважати одночасне функціонування в ній двох статутів - власних "Артикулів..." і запозиченого "Порядку шкільного", який хоч і базувався на статуті Львівської братської школи, але не був точною його копією, на відміну від статутів багатьох інших шкіл. "Порядок шкільний" Луцької братської школи був результатом творчого підходу його засновників, які намагалися пристосувати зразок статуту Львівської школи до конкретних умов розвитку освіти на Волині. Приймаючи статути Луцької братської школи, самобутні і новаторські, засновники цього навчального закладу започаткували, на наш погляд, тенденцію до більш сміливих, рішучих і прогресивних кроків в освітній справі.

Виникнення Луцької братської школи - це свідчення того, що в освіті України XVII століття намітилися значні зміни. Провідні діячі братських шкіл

розуміли потребу часу не стояти на місці, не повторювати помилок минулого, не зупинятися на досягненнях своїх попередників, а рухатися вперед, прикладати всі зусилля для того, щоб школа в Україні піднімалася на якісно новий рівень.

У **другому розділі** "Системний аналіз функціонування Луцької братської школи" висвітлюється організація навчання та виховання в братській школі, розкриваються мета та принципи навчально-виховного процесу, подаються зміст та методика викладання навчальних предметів, розглядаються елементи класно-урочної системи навчання.

Вищий нагляд над усіма братськими школами належав константинопольським патріархам та київським митрополитам. Місцевий нагляд за школою здійснювало братство. Ігумен та братчики вибирали із свого середовища ректора, який слідкував за виконанням обов'язків як вчителями, так і учнями. У 1624 році Луцьке братство призначило "двух мужей", які повинні були слідкувати за порядком у школі, займалися господарськими справами та здійснювали контроль за поведінкою учнів. Центральною фігурою школи був учитель, який спостерігав за поведінкою учнів. Статут залучав учнів до нагляду за додержанням шкільної дисципліни. При цьому вводились елементи суспільно корисної праці. Щотижня обиралися чергові. Схематично управління Луцькою братською школою представлено на рис. 1.

У перші роки існування школи наукові її сили були бідними. З місцевих людей не можна було підібрати кваліфікованих вчителів, братство запрошувало їх зі Львова, Вільно та інших міст. Під керівництвом наставників, в яких був досвід роботи в подібних закладах, Луцька братська школа почала розвиватися швидкими темпами. Добре налагоджена навчально-виховна робота в Луцькій братській школі сприяла підготовці

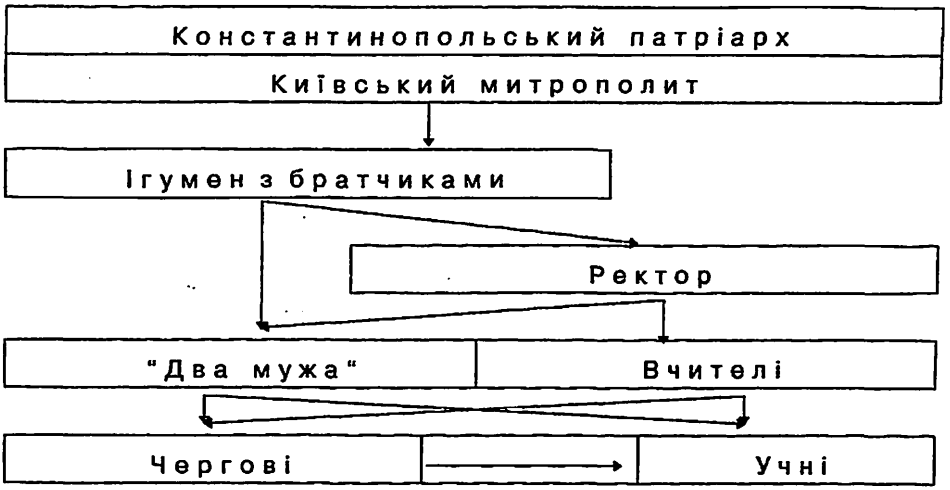

Рисунок 1. Ієрархічна модель управління Луцькою братською школою

нових керівників та вчителів, які стали передовими представниками української культури. Братська школа не лише підвищувала рівень освіченості населення, а й мала вплив на розвиток освіти і культури волинського регіону. В плані організації навчально-виховного процесу вона з успіхом конкурувала з досконалими на той час єзуїтськими училищами, які насаджувалися Річчю Посполитою на території північно-західної України.

Особливо успішним для школи був період з 1626 року, коли її ректором було обрано яблоченського ігумена Митрофана Дементіановича. Новий ректор добре знав стан шкільних справ у інших братських школах і в єзуїтських колегіумах. Він зумів піднести навчання і виховання в школі до рівня кращих навчальних закладів.

Маючи достатньо високу навчально-матеріальну базу Луцька братська школа досягала своєї мети: її учні отримували високу на той час освіту. Школа щорічно випускала освічених богословів свого власного віросповідання зі знаннями історії, філософії, мов.

Диференціація навчання визначалась уже тим, що вступ учня в той чи інший клас, заняття конкретними науками, які викладалися в школі, залежали від його підготовки. Якщо учень вагався у виборі класу, то за нього це питання вирішували батьки чи ректор школи.

За складом учнів Луцька братська школа була загальностановою. Вона призначалася не для вихідців з середніх чи вищих прошарків населення, а для усіх дітей.

Вчителі братських шкіл, прагнучи виховати гармонійно розвинену особистість, поряд з розумовою освітою особливу увагу приділяли моральному вихованню своїх учнів. В морально-патріотичному вихованні молоді значна роль відводилася позашкільним учнівським організаціям, відомим під назвою "младенческие" братства. Молодь, наслідуючи приклад старших, створювала свої братства у багатьох містах. Вони затверджувалися грамотами східних та київських митрополитів. Молодіжні інститути створювалися при впливових братствах України, в тому числі і Луцькому, і об'єднували, головним чином, учнів братських шкіл. "Младенческие" братства переслідували ті ж завдання, що і старші братства. Останні поширювали на них свої статути, призначали керівників, які контролювали і керували діяльністю згаданих позашкільних юнацьких організацій.

Функції "младенческих" або юнацьких братств полягали не лише у тому, щоб виховувати в дітях добрі наміри, але і у тому, щоб привчати їх до самостійності, до осмисленого виконання свого обов'язку. Організація виховної справи в "младенческих" братствах свідчить про велике значення цієї інституції в морально-патріотичному становленні молоді України кінця XVI - початку XVII століть. В діяльності братської школи значна увага приділялася організації навчального процесу. Зусилля спрямовувалися на свідоме засвоєння навчального матеріалу і розвиток активності учнів. У статутах Луцької братської школи підкреслювалося, що відвідування

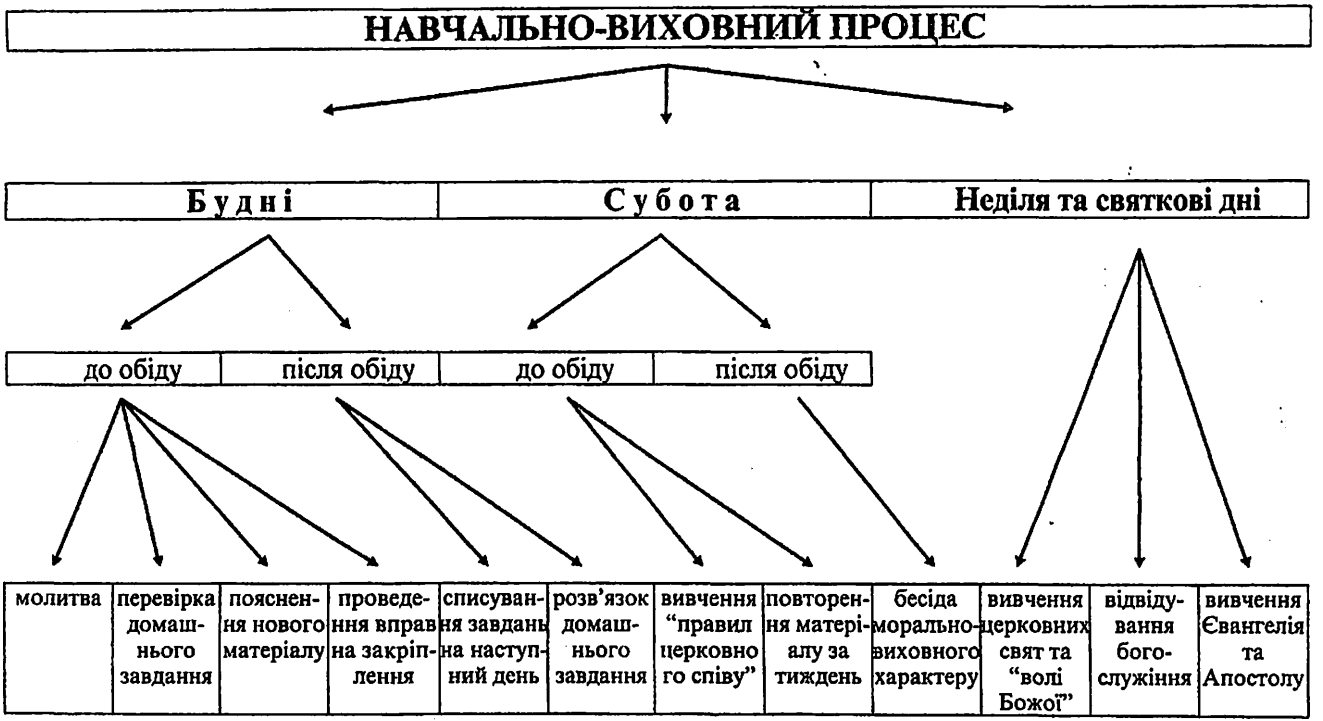

Рисунок 2 . Схема організації навчально-виховного процесу в Луцькій братській школі

школи повинно приносити практичну користь. Діти повинні серйозно ставитись до навчальних предметів.

В статутах Луцької братської школи були викладені основна мета і принципи навчально-виховного процесу. Соціальна зумовленість мети навчально-виховного процесу в братській школі Луцька полягала у протиставленні чужій католицькій освіті власної освіти, побудованої на православних началах. Мета школи визначалася у супротиві політиці ідейного поневолення українського народу і впровадженні ідей національної гідності та незалежності. З організаційних позицій основним завданням Луцької братської школи було подолання стихійності, побудова навчально-виховного процесу за певними чіткими правилами та нормами європейського рівня. Освітня зумовленість мети школи - це забезпечення можливості отримання середньої освіти православним населенням Волині. Виховна зумовленість - формування національно-патріотичних та моральних якостей молоді.

Положення, які регламентували порядок роботи (принципи) Луцької братської школи, поділяються в дослідженні на три групи:

1) принципи як система вимог до учителя;

2) принципи, які висувають вимоги до діяльності учнів;

3) принципи як система вимог до організації навчально-виховного процесу.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що основною в роботі школи Луцького братства є перша група принципів. Вважалось, і за рівнем тогочасної педагогічної науки небезпідставно, що ефективність підготовки школярів безпосередньо залежить від професійної майстерності та особистісних якостей учителів. У його руках зосереджувалися основні важелі організації навчального процесу: зміст, методи, засоби навчання, темп і рівень вивчення дисциплін і т. ін. Тому у першій групі виділяються дві підгрупи:

1) принципи, що висувають вимоги до особи вчителя;

2) принципи, що висувають вимоги до професійних якостей вчителя.

В освітній процес Луцької братської школи активно впроваджувався принцип послідовності й систематичності в навчанні. Даний принцип сприяв подоланню хаосу в організації самого процесу навчання, характерного для середньовічних навчальних закладів, коли не було точно встановлено термін початку навчального року і канікул. Відсутність порядку піддавалася нищівній критиці. Принцип послідовності і систематичності у навчанні забезпечувався насамперед введенням точного розподілу навчання в часі, встановленням понять навчального року, канікул, екзаменів і переводу з класу в клас.

Якість навчання в Луцькій школі визначалася не лише метою та науково-методичними позиціями, а й змістом навчання. Релігійна направленість навчально-виховного процесу забезпечувалась вивченням відповідних дисциплін (таблиця 1).

В дисертації дається детальний аналіз порядку та методик викладання означених дисциплін. В цьому плані особливо слід відзначити освітні доробки волинських педагогів-просвітителів. На відміну від інших братських шкіл, у Луцькій знайшла втілення Кременецька граматика Афанасія Пузини - луцького просвітителя кінця XVI - початку XVIIстоліття. Поєднуючи елементи граматик М.Смотрицького та Л.Зизанія, Кременецька (оскільки видана в м.Кременці на Волині) була значно простішою у засвоєнні. Це й зрозуміло, адже перші були призначені переважно для викладачів, тоді як Кременецька граматика була створена для учнів. Особливо цінним в граматиці А. Пузини вважаємо те, що в ній чи не вперше були описані елементи нової на той час української мови. Створення власного підручника та впровадження його в навчальний процес свідчить про високий навчально-методичний та науковий потенціал тогочасної Волині.

Таблиця 1.

Структура освіти в Луцькій братській школі

Ступені навчання	Навчальні предмети
Початкове навчання	Азбука Буквар Псалтир,часослов Рахунок Церковний порядок, читання, спів
Середня освіта	Грецька, слов'янська, латинська, українська (руська), польська мови Граматики грецької, слов'янської, латинської мов Риторика Діалектика Математика Геометрія Астрономія Музика Поетика Історія Філософські твори Стисле моральне богослів'я

Навчання в Луцькій братській школі проводилося з використанням різноманітних методів. Викладання переважно здійснювалося у вигляді читання лекцій. Рекомендувалося проведення бесід та диспутів. У школі застосовувалися диктанти, самостійна робота з підручниками та різні види письмових вправ, рекомендувалися виголошення промов, декламація,

читання в ролях, участь в драматичних виставах. Учні засвоювали викладений матеріал способом взаємного навчання, повторюючи в школі під керівництвом вчителя складний матеріал. Спосіб взаємного навчання виражався і у проведенні диспутів - взаємних запитань однією мовою і відповідей іншою.

Вчителі братської школи урізноманітнювали методи і прийоми викладання. Усно викладаючи матеріал у формі розповіді, пояснення чи бесіди, вчитель одночасно фіксував основні моменти на дошці. Після викладу навчального матеріалу він видавав його в записках для переписування. Урок, списаний у школі "начерно", дома переписувався і наступного дня подавася учителю, на перевірку. Шляхом багаторазового переписування учень твердо засвоював навчальний матеріал.

Луцька братська школа за рівнем освіти, який мали випускники, була школою середнього типу. Вона забезпечувала досить високу як на той час загальну гуманітарну освіту і не поступалася в цьому кращим школам Західної Європи. Однією із ознак тогочасної середньої школи може вважатися викладання класичних іноземних мов.

Доказами доцільності використання в Луцькій братській школі класно-урочної форми навчання служать тверда регламентація навчального режиму, однозначне визначення терміну початку нового навчального року, систематичність екзаменаційного контролю (через чотири тижні), чотиригодинний робочий шкільний день, чітка організація контролю за відвідуванням учнями школи.

В братській школі Луцька прослідковується перехід від загальноприйнятої індивідуальної роботи учителя з учнями до чітко структурованої форми, яка мала вигляд уроку зі всіма властивими йому елементами: 1) міцний клас з незмінним складом учнів, що мають приблизно один рівень розвитку; 2) твердо визначений час навчання; 3) послідовне чергування занять з перервою після кожної години; 4) одночасна

робота вчителя з усім класом; 5) наявність орієнтовного навчального плану та навчальних програм; 6) поетапний характер засвоєння навчального матеріалу на заняттях.

Виникнення уроку в XVI-XVII ст. пояснюється характером епохи, для якої недостатнім стає навчання, що будувалося на засадах індивідувального та словесного заучування, оскільки ця епоха вимагала широкого, масового розповсюдження прикладних знань при керівній ролі учителя. Індивідуальне, побудоване на заучуванні навчання зовсім не відповідало духові епохи.

Досвід роботи братських шкіл позитивно вплинув на розвиток слов'янської педагогічної думки. Багато дослідників неодноразово визначали схожість між педагогічними положеннями шкільних братських статутів та поглядами Яна Амоса Коменського. Порівнюючи у роботі педагогічну систему Луцької братської школи та вчення Я.А.Коменського, ми звертаємо увагу на високий тогочасний рівень організаційної структури першої, загальний освітній вплив братських шкіл України на педагогіку Я.Коменського, чи, що найменше, пріоритет братської школи у розв'язанні багатьох педагогічних питань. Такий вплив є яскравим свідченням самобутності, оригінальності та високого рівня української педагогіки XVII століття в цілому.

Історична місія Луцької братської школи, перш за все, полягала у тому, що вона, поряд з іншими закладами України подібного типу, зуміла накопичити досвід роботи, який був стисло узагальнений в її статутах. Діяльність школи стала внеском у фундаментальний розвиток європейської класно-урочної системи і мала значний вплив в цілому на розвиток як слов'янської, так і зарубіжної педагогіки.

Безумовно, проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання всіх аспектів проблеми. Педагогічна спадщина Луцької братської школи в період розбудови національної освіти заслуговує на подальшу розробку. Особливої уваги заслуговують питання виховання, зв'язків школи Луцького братсва з іншими навчальними закладами.

Проведене дослідження дало можливість зробити такі **висновки:**

1.У своїй практиці братські школи критично використовували деякі кращі елементи школи Заходу і Сходу. Це запозичення не було простим копіюванням. Воно лише свідчить про широчінь та глибину культури середньовічної України, яка, успадкувавши елементи культури Київської Русі минулих віків,. у подальшому розвивалася не як замкнута, відірвана від прогресу всього людства. Критично використовувалося все краще, що було в культурі інших народів і допомагало братствам у боротьбі за прогрес вітчизняних ідей. На Луцьку братську школу певним чином вплинули візантійська та західноєвропейська освітні течії, які панували на території України. Діячі Луцької братської школи відмовилися втілювати у своїй діяльності ідеї однієї чи іншої течії, а відібрали усе передове, що було у них та підходило для використання у навчально-виховному процесі.

2. В період функціонування братських шкіл освіта України поповнилася новим змістом і значно розширила свої функції в суспільно-політичному і культурному житті. Це вже було не лише релігійне "учительство", а й світська освіта, у зміст якої входили елементи наукових знань, передові політичні ідеї, що впливали на суспільну свідомість. Середня освіта на Волині виникає на національній основі, а не запозичується з-за кордону. Освіта, вийшовши з рамок приходських (елементарних) шкіл, будується на загальнолюдських принципах. Навчальний курс у Луцькій братській школі, безперечно був класичним. Метою цього курсу було подолання замкнутості народної освіти, оскільки розвиток наукових знань в народі неможливий без спілкування з розумовим життям інших народів, які в освіті досягли більших успіхів.

3. Луцька братська школа у своїй діяльності керувалася двома статутами "Правами школи греко-латино-слов'янської Луцької Артикулами" та "Порядком шкільним". Це було своєрідним нововеденням у порівнянні з іншими братськими школами. Статути Луцької братської школи - стародавні педагогічні пам'ятки нашої країни. В них у стислій формі викладені організаційні та дидактично-методичні освітні вимоги. У шкільних статутах

чітко визначені обов'язки учителя, учнів, батьків. Вся робота школи проводилася за певними правилами.

У дослідженні зроблено спробу довести, що у Луцьку одночасно співіснували два статути: "Артикули..." та "Порядок шкільний". У такій послідовності вони були прийняті. "Артикули..." - це правила, що регулювали поведінку учнів, а "Порядок шкільний" подібний до сучасного статуту школи. Він відображав різні аспекти організації навчально-виховного процесу: порядок вступу в школу та навчання школярів, вимоги до учителя, перелік та порядок вивчення навчальних дисциплін, елементи методик їх викладання та ін.

4. Характер навчального процесу, навчальні програми, педагогічні принципи братської школи у Луцьку були спрямовані на формування нової всебічно розвиненої людини. У Луцькій братській школі при вивченні навчальних дисциплін враховувалися індивідуальні нахили дітей, їх підготовка. Шкільна наука за умов поетапного та добровільного навчання не перевантажувала дітей. У братській школі була добре поставлена система обліку відвідування та успішності учнів, що сприяло послідовності та систематичності навчання. У Луцькій братській школі був встановлений порядок проведення занять, якого ніхто не мав права порушувати. Існувала чітка організація навчально-виховного процесу, що складався із занять до обіду та після обіду. Час у будні та суботу був поділенний на дві частини, впродовж яких велося світське чи духовне навчання. У неділю та святкові дні обмежувалися духовним навчанням.

5. У дослідженні зроблена спроба показати вплив Луцької братської школи на формування педагогічної системи Яна Амоса Коменського. Як твердять дослідники переконливим доказом цього є наявність багатьох спільних положень: демократизм та гуманізм педагогіки; її релігійно-світське забарвлення; вимоги до вчителя; організація навчальної роботи та інше. Луцька братська школа разом з іншими братськими школами значною мірою сприяла становленню класно-урочної системи навчання, яку детально розробив Ян Амос Коменський.

6. Значення діяльності Луцької братської школи як культурно-освітнього центру на Волині полягає не лише в тому, що вона поширювала освіту серед молоді. Її діяльність виходила далеко за межі суто шкільної справи, тісно переплiталася з суспільно-політичним життям і сприяла консолідації прогресивних сил українського народу в його справедливій боротьбі проти гніту поневолювачів за своє соціальне і національне визволення.

Основні положення дисертації відображено автором у таких **публікаціях:**

1. Кваша С.С. Система освіти в Луцькій братській школі: Тези XLI наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету ім. Лесі Українки.-Луцьк,ВДУ,1995.-Частина 2 .-С.128.

2. Кваша С.С. Філософська думка в братських школах: Тези XLI наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету ім. Лесі Українки.-Луцьк,ВДУ,1995.-Частина 2 .-С.189.

3. Кваша С.С. Елементи класно-урочної системи в Луцькій братській школі// Проблеми педтехнологій: Тематичний збірник наукових праць.-Вип.1.-Луцьк,ВАД,1997.- С.27-32.

4. Гусак П., Кваша С. Луцька братська школа. - Луцьк,ВДУ, 1997.-120с.70 %.

ANNOTATION

Kvasha S.S. Pedaqoqical system of the Lutsk fraternal school.

The Theses of candidate of Sciences (Pedaqoqy) - 13.00.01.- (Theory and history of pedaqoqy), Ukrainian State Pedaqoqical University named after M.Draqomanov, Kyyiv, 1997.

The principal statements to be defended consist in the fact that the Lutsk fraternal school included the experience of the development of native school and

all the best achievements of European hiqhly developed education of that time. The education process of the Lutsk fraternal school was presented as orqanized, qoal-directed process. It included some elements of class-lesson system.

АННОТАЦИЯ

Кваша С.С. Педагогическая система Луцкой братской школы.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Волынский государственный университет им. Леси Украинки, Луцк, 1997.

Защищается положение о том, что Луцкая братская школа интегрировала опыт развития отечественной школы и достижения европейского высокоразвитого образования влияние того времени. Учебно-воспитательный процесс школы Луцкого братства носил организованный, целостный характер, включал элементы классно-урочной системы образования.

Ключові слова: Луцька братська школа, статути, навчально-виховний процес.